

ks. Artur Kasprzak
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie
DOI: 10.15290/std.2020.06.04

 0000-0001-9715-9357

EKLEZJALNY WYMIAR PEŁNIENIA CHARYZMATU PROROCTWA. WCIAŻ AKTUALNE PRZEDSOBOROWE INTUICJE YVES'A CONGARA

THE ECCLESIAL DIMENSION OF SERVING THE CHARISM OF PROPHECY. STILL VALID PRE-CONCILIAR INTUITIONS OF YVES CONGAR

This study examines the question of the elementary tools of discernment in the Church needed to guide the fulfilment of the prophet's charism. The study considers the synthesis of Yves Congar's important reflections in his book of 1950: *True and False reform in the Church*. The search of the French theologian refers to the analysis and finding the reasons for the division caused in the Church in the West by Martin Luther in the 16th century. We see behind Congar's intuition that there is a risk of division in the prophetic quest to reform the Church. Only true reform in the Church can avoid it. However, an authentic reform must always be embedded in the right conditions of discernment.

The issues raised by the eminent French theologian are important in terms of the dynamic pentecostalisation of Christianity, but also in the proper interpretation of the pastoral renewal directed by the current Pope Francis. The tools for discerning the authenticity of reform in the Church are still unchanged. Despite the 70 years that have passed since the publication of the book by Congar analysed here, his indicated conditions for assessing the authenticity of Church renewal are still valid.

Key words: Yves Congar, pope Francis, Pentecostalization of Christianity, Pastoral Conversion, Structural Reform of the Church, Charismatic renewal, *charis*.

Niniejsze studium podejmuje problematykę elementarnych narzędzi rozeznawania w Kościele, potrzebnych do właściwego ukierunkowania pełnienia charyzmatu proroka. Prezentowane są rozważania cennych przemyśleń Yves'a Congara, zawartych w jego książce z 1950 roku: *Prawdziwa i fałszywa reforma w Kościele*. Poszukiwania francuskiego teologa odnoszą się do analizy przyczyn podziału wywołanego w Kościele na Zachodzie przez Marcina Lutera w XVI wieku. Za intuicją Congara dostrzegamy, że w proroczym dążeniu do zreformowania Kościoła rodzi się ryzyko rozłamu. Tylko prawdziwa reforma w Kościele może go uniknąć. Autentyczna reforma musi być jednak zawsze osadzona we właściwych warunkach rozeznawania.

Problematyka poruszona przez wybitnego francuskiego teologa jest istotna w dobie dynamicznej pentekostalizacji chrześcijaństwa, przydatna również we właściwym interpretowaniu odnowy duszpasterskiej, której kierunek nadaje obecny papież Franciszek. Narzędzia rozeznawania autentyczności reformy w Kościele są wciąż niezmiennie. Mimo 70 lat, które upłynęły od publikacji analizowanej tu książki Congara, wskazane przez niego warunki oceny prawdziwości odnowy Kościoła są wciąż aktualne.

Zaraz po Soborze Watykańskim II kardynał Léo-Joseph Suenens podkreślił, że „uwagi na temat charyzmatów ludu Bożego są tak nieliczne, że można by mieć wrażenie, że nie są niczym więcej niż peryferyjnym i niekoniecznym fenomenem w życiu Kościoła”¹. Sformułowana teza jednego z czterech moderatorów ostatniego Soboru, a także pioniera katolickiego Ruchu Charyzmatycznego w Kościele katolickim nie jest już aktualna. Istnieje obecnie cały wachlarz różnorodnych refleksji na temat powszechnego uczestnictwa wiernych w charyzmatycznym i profetycznym wymiarze Kościoła². Nowe

¹ L.-J. Suenens, *The Charismatic Dimension of the Church*, [w:] *Council Speeches of Vatican II*, (red.) H. Küng, Y. Congar, D. O'Hanlon, New Jersey 1964, s. 29, za: O. P. Chlondowski, *Charyzmat prorocstwa – peryferyjny fenomen czy istotna forma aktualizacji Objawienia?*, „Teologia w Polsce” 4(2010), nr 2, s. 277.

² Większość opracowań dotyczących charyzmatów w Kościele odnosi się do Odnowy w Duchu Świętym, zob. niektóre ważne pozycje w j. polskim: Bierzmowanie Ruchów, „Post Scriptum” 3/1998 (6); F. Blachnicki, *Chrystus i Duch Święty u początków Kościoła*, „Znak” (28) 1976, s. 155-172; Y. Congar, *Aktualność pneumatologii*. [w:] tenże, *Wzżwani do życia*, tłum. A. Ziernicki, Kraków 1999, s. 79-96; Y. Congar, *Wierzę w Ducha Świętego*, t. II: „Panem jest Duch i daje życie” (2 Kor 3, 17), tłum. L. Rutkowska, Warszawa 1995; B. Dembowski, *Wiatr wieje tam, gdzie chce. Z doświadczeń Odnowy w Duchu Świętym*, Kraków 1998; M. Hébrard, *Charyzmatycy. Zarys historii Odnowy w Duchu Świętym. Fakty, postacie, wydarzenia, wspólnoty*, Kraków 1994; Jan Paweł II, *Przemówienie Ojca Świętego do przedstawicieli ruchów kościelnych dn. 30 maja. Wiele charyzmatów i ruchów, ale jedna*

opracowania teologiczne w kwestii charyzmatów potrzebne są jednak w kontekście dynamicznie rozszerzającego się w skali całego świata modelu Kościoła protestanckiego ewangelikalnego. Fakt upowszechniającej się pentekostalizacji chrześcijaństwa³, zwłaszcza w Ameryce Łacińskiej i Południowej, wpływa coraz częściej na błędną interpretację charyzmatów. Dary Ducha Świętego rozważa się z całkowitym albo częściowym pomniejszeniem ważności wymiaru instytucji i regulacji charyzmatów przez hierarchię. Rozszerzający się w znacznym stopniu wspomniany tu fenomen nie jest bez znaczenia dla reformy Kościoła realizowanej przez papieża Franciszka. Wymowne hasła programowej odnowy duszpasterskiej, takie jak „reforma strukturalna Kościoła”, mówienie o potrzebie „nawrócenia duszpasterskiego” czy podjęta niedawno decyzja o ekumenicznym ukierunkowaniu Odnowy w Duchu Świętym (rozumienie jej odtąd jako strumień łaski, zwany «charis»)⁴, we wskazanym tu kontekście przebudzenia

misja. „L'Osservatore Romano” (wyd. polskie) R. 19(8-9) 1998, s. 37-39. A. Jankowski, *Duch Święty w Nowym Testamencie. Zarys pneumatologii Nowego Testamentu* (wyd. III, Tyniec-Kraków 1998, wyd. I Kraków 1982); J. Kudasiewicz, *Odkrywanie Ducha Świętego*, Kielce 1998; R. Laurentin, *Nieznany Duch Święty*, Kraków 1998; M. Marczewski (red.), *Duch, który jednoczy. Zarys pneumatologii*, Lublin 1998; H. Mühlen, *Odnova w Duchu Świętym. Wdrożenie w podstawowe doświadczenie chrześcijańskie*, Kraków 1997; M. i M. Nowiccy, *Upili się młodym winem. Początki Odnowy w Duchu Świętym w Polsce (1975-1979)*, Warszawa 2016; A. Sionek, *Charyzmaty. Aktywna obecność Boga w Kościele*, Kraków 2017; L.-J. Suenens, *Dokumenty z Malines. Przyjdź Duchu Święty. Podstawowe dokumenty dotyczące Odnowy w Duchu Świętym w Kościele Katolickim*, Kraków 1998; L.-J. Suenens, *Nowe zesłanie Ducha Świętego?*, Poznań 1988; F. A. Sullivan, *Charyzmaty i Odnova Charyzmatyczna. Studium biblijne i teologiczne*, Warszawa 1992; Ch. Whitehead, *Pięćdziesiątnicą trzeba żyć*, Kraków 1993.

³ A. Siemieniowski, *Pentekostalizacja chrześcijaństwa. Przewodnik teologiczno-pastoralny*, Wrocław 2020, s. 224. *Nowa Pięćdziesiątnica w Kościele w Polsce?*, „Warszawskie Studia Pastoralne”, numer specjalny, Warszawa 2018, 196 s. Zob. dyskusja wokół radykalnych tez ks. A. Kobylińskiego: A. Kobyliński, *Etyczne aspekty współczesnej pentekostalizacji chrześcijaństwa*, „Studia Philosophiae Christianae” 50(2014)3, s. 93-130. Odpowiedź: ks. prof. Leszek Misiarczyk dla fronda.pl: *Czy Kościołowi katolickiemu w Polsce rzeczywiście grozi pentekostalizacja?* Zob w: <https://bit.ly/3k5jSPk> [04.12.2017]. M. Górnicki, *Pentekostalizacja i problem heterodoksyjnych nurtów protestanckich*, „Duchowość w Polsce” 19-20 (2017-2018), s. 251-265. *Znaki Boże? Spektakularne fizyczne objawy modlitwy o Ducha Świętego*, tłumaczenie ks. Mieczysława Olszewskiego na podstawie opracowania Komisji Teologicznej Katolickiej Odnowy Charyzmatycznej w Niemczech, zatytułowanego: „Zu auffallenden körperlichen Phänomenen im Zusammenhang mit geistlichen Vorgängen. Theologische Orientierung”. Tłumaczenie znajduje się w materiałach własnych. Zob. również: T. Szalanda, *Pentekostalizacja to nowa obecność Ducha Świętego w Kościele*, [w:] <https://charis.info.pl/tag/zwiedzeni/> [05.11.2020]. *List biskupów polskich do kapłanów na Wielki Czwartek 2018 r.*, [w:] <https://bit.ly/36cvETa> [02.01.2020].

⁴ Michelle Moran, była przewodnicząca ICCRS, czyli Międzynarodowej Służby Katolickiej Odnowy Charyzmatycznej, w jednym ze swoich wywiadów emitowanych z okazji Kongresu Odnowy w Duchu Świętym w Częstochowie w maju 2019 roku, stwierdziła,

charyzmatycznego pozaeklezjalnego, niosą ze sobą ryzyko niewłaściwego przeakcentowania wymiaru charyzmatycznego nad instytucjonalnym w Kościele.

Coraz większe zainteresowanie szczególną rolą Ducha Świętego w życiu osobistym wymaga jednocześnie coraz lepszych narzędzi rozeznawania prawdziwości charyzmatycznie pełnionej praktyki duszpasterskiej w rzeczywistości całego Kościoła. W niniejszym studium chciałbym przywołać syntezę cennych przemyśleń w tej kwestii, które zaproponował francuski dominikanin Yves Congar w swojej najważniejszej książce, wydanej w pierwszym nakładzie jeszcze przed Soborem: *Prawdziwa i fałszywa reforma w Kościele*⁵. Francuski teolog analizuje w niej przyczyny rozłamu Kościoła Zachodniego w XVI wieku. Przyglądając się uważnie historii podziału wywołanego w Kościele przez Marcina Lutra, dochodzi do wniosku, że postać ta wyrażała w pewnym sensie prorocze dążenie do zreformowania Kościoła. Ale, jak podkreśla Congar, konieczne jest tu, szczególnie w przypadku Lutra, wyjaśnienie, kim jest prorok? Okazuje się, że odpowiedzi na to pytanie należy szukać nie tylko w kontekście historii XVI wieku i sprawy Marcina Lutra. Trafia ono w samo sedno różnych ważnych pytań, jakie rodzą się obecnie w Kościele.

Prorok i reformator

Wezwanie do nawrócenia głoszone przez proroka nie zawsze musi świadczyć o jego prawdziwości. Congar, szukając głębszej przyczyny dramatycznej schizmy Kościoła Zachodniego w XVI wieku, podejmuje się poważnej, sięgającej kilkuset stron, szczegółowej analizy, prowadzącej do definicji proroka i właściwej

że nie dostrzega żadnego problemu w tzw. Błogosławieństwie z Toronto. Podczas spotkania z polskimi liderami Odnowy w Duchu Świętym podczas tego samego wydarzenia (17.05.2019) przedstawiła rozeznanie papieża Franciszka (zapowiedziane przez niego w Rzymie w 2015, podczas 50. rocznicy działalności Odnowy w Duchu Świętym w Kościele katolickim), w którym uznaje się, że łaska Odnowy ma charakter „Strumienia łaski” (*charis*) i że w związku z tym Kościół katolicki zaprzestaje decydować, kto ma należeć do odnowy charyzmatycznej. Ogólna wizja Papieża, skierowana na większe otwarcie ekumeniczne Katolickiej Odnowy w Duchu Świętym, po wielu burzliwych dyskusjach, została opracowana w nowym statucie Międzynarodowej Służby Katolickiej Odnowy Charyzmatycznej, przedstawionym po raz pierwszy przez Dykasterium ds. Świeckich, Rodziny i Życia w 2018 roku. Nowe statuty weszły w życie w dniu Uroczystości Zesłania Ducha Świętego, 9 czerwca 2019 roku. Tego dnia Międzynarodowa Służba Katolickiej Odnowy Charyzmatycznej, nazwana również jako CHARIS, otrzymała publiczną osobowość prawną, zgodną z kanonami 116-123 Kodeksu Prawa Kanonicznego. Zob.: <https://charis.info.pl/sluzba-charis-statuty/> [04.11.2020], <https://www.odnowa.org/i/charis.html> [04.11.2020] albo <https://bit.ly/365MEue> [04.11.2020], <https://bit.ly/34ZMh51> [04.11.2020].

⁵ Y. Congar, *Prawdziwa i fałszywa reforma w Kościele*, Kraków 2001, [Edycja I 1950, Edycja II 1968. W tym opracowaniu posługuję się wersją polską, opartą na edycji z 1968].

jego roli w Kościele⁶. Francuskiego teologa interesuje słuszne powiązanie funkcji proroka i reformatora. Prorok w ujęciu Congara to człowiek, który mówi prawdę o Bogu na temat różnych spraw. Prorok „jest człowiekiem, który sprzeciwia się temu, aby środek stał się celem, by szukano samej formy zewnętrznej i służyło tylko jej”⁷. Jak pisze dalej francuski dominikanin: „Prorok jest również tym, kto nadaje postępowi czasu prawdziwe odniesienie do planu Boga. On jest sługą owego zamysłu Boga, którego urzeczywistnienie rozgrywa [się] czy raczej rozwija się w czasie”⁸. Prorok jest człowiekiem nieustraszoną, niezależnym, lecz świadomym swojej słabości i wzywającym pomocy Boga⁹. A oto częste konsekwencje pełnionej przez niego roli: „Prorok zawsze popada w pewien konflikt z formalizmem i rytualizmem, do których kapłan ma niejako zawodową skłonność”¹⁰.

Studiowanie roli proroka pośród ludu Bożego i w Kościele prowadzi Congara do konstatacji, że rola jego jest bardzo bliska reformatorom. Jedni i drudzy podkreślają najgłębszą swoją rację bytu, twierdząc, że: „cel jest celem, a wszystko inne tylko środkiem, że zasada jest zasadą, a cała reszta jest tylko instrumentem, etapem lub względną formą”. Również konsekwencja pełnionych przez nich misji wydaje się podobna: „Ze względu na to wszystko prorocy Wiekuistego nieuchronnie sprzeciwiają się swej epoce i jej zaprzeczają. Gdy ich epoka mówi: «ja mam to», oni mówią: «nie, nie wolno ci», albo «ty to stracisz»; gdy ich czasy pławiają się w bezpieczeństwie, oni ukazują zagrożenie, a gdy ich współcześni uważają się za zgubionych, oni zwiastują im wybawienie. Słusznie powiedziano o Péguy, iż «taki już los proroka, że ciągle zaprzecza, że wywraca ład fałszywy i pozorny i odnajduje ład prawdziwy»”¹¹. Niezwykle słuszna w tej kwestii jest myśl Congara: „Każdy «prorok» ma poczucie, że musi wykonać pewne dzieło, że musi wypełnić pewną misję; dokonał pewnego osobistego odkrycia, które następnie przybrało postać imperatywu, z całą władczą siłą takiego imperatywu. Należy się obawiać, że «prorok», ponieważ jest człowiekiem celu i absolutu, nie będzie się liczył z wartością środków i form, która, choćby była najbardziej względna, powinna być jednak uszanowana. Ponieważ ma on świadomość rozbudzoną przez osobiste nawrócenie, ponieważ jest on samotny przez swe

⁶ Y. Congar, *Prawdziwa i fałszywa reforma w Kościele*, s. 207-399 (rozdziały II i III z I części i cała II część książki), [w edycji francuskiej z 1968, s. 183-521].

⁷ Tamże, s. 212.

⁸ Tamże, s. 213.

⁹ Por. D. Barnerias, *Église et expérience de foi dans la modernité. L'approche de Marcel Legaut*, Paris 1996 [praca magisterska], s. 71.

¹⁰ Y. Congar, *Prawdziwa i fałszywa reforma w Kościele*, s. 213.

¹¹ Tamże, s. 214.

powołanie, grozi mu wyizolowanie się. Nieustraszony i owładnięty [przez Bóże go Ducha]¹², wyzwała swe przesłanie w całej jego czystości, w jego absolucie i jego gwałtowności, nie dbając o wyważenie go lub zharmonizowanie z innymi elementami, które jednak również mają swą prawdę¹³.

Podwójna pokusa proroka

Niewątpliwie charyzmat prorocstwa jest wielkim darem Pana Boga. Ale jest to zarazem dar trudny do udźwignięcia. Congar określa misję proroka i reformatora z perspektywy dwóch wielkich pokus, które wciąż atakują Kościół: pokusy faryzeizmu i pokusy stania się „synagogą”¹⁴.

Pokusa faryzeizmu polega na niebezpieczeństwie, że środek stanie się celem. Zafałszowanie misji proroka polega tutaj na podporządkowaniu ducha praktyce.

Pokusa stania się „synagogą” to postawa sprzeciwu wobec wzrostu, rozwoju, kiełkowania pojawiających się w Kościele nowych form życia. „Rozwój jest prawem życia Kościoła. Potrzebne jest, aby jednocześnie zachować postawę wierności wobec zasad i być otwartym na proces tworzenia i wdrażania nowych form w życie i różne egzystencje w stylu, który byłby bardziej autentyczny i bardziej dostosowany do obecnych warunków”¹⁵.

Autentyczne działanie proroka wolne jest od wyżej zarysowanych dwóch pokus. Prawdziwy prorok w swojej misji będzie wolny, z jednej strony, od postawy obronnej jakiejś struktury Kościoła kosztem ducha *Ewangelii*, z drugiej – będzie on wolny od pokusy zastygnięcia w jakiejś jednej formie, nawet najpiękniejszej. Prorok obarczony jest odpowiedzialnością za podlegające ciągłym reformom struktury tego, co ludzkie w Kościele. Celem jest, jak podkreśla we wstępie swojej książki Congar, aby „proponując teologię życia Kościoła” ujmować Kościół w taki sposób, „by [jego] misterium kwitło wszędzie pod czynnikiem ludzkim, by wieczna i Boska struktura Kościoła nieustannie dawała odczuć swą obecność”¹⁶.

¹² Congar używa nawet wyrażenia, które dosłownie można by przetłumaczyć jako *nawiedzony*: «Intrépide et possédé». Y. Congar, *Vraie et fausse réforme dans l'Eglise*, Cerf, série UN n° 72, Paris 1968, s. 201.

¹³ Y. Congar, *Prawdziwa i fałszywa reforma w Kościele*, s. 232.

¹⁴ Por. D. Barnerias, *Église et expérience de foi dans la modernité. L'approche de Marcel Legaut*, Paris 1996 [praca magisterska], s. 72.

¹⁵ Tamże, s. 72-73.

¹⁶ Y. Congar, *Prawdziwa i fałszywa reforma w Kościele*, s. 29.

Cztery konieczne warunki reformy

Yves Congar poświęca obszerną część swojej refleksji (około stu stron) analizie podstawowych warunków prawdziwej reformy w Kościele¹⁷. Zdaniem francuskiego teologa profetyzm ma swoje właściwe miejsce w Kościele, przy założeniu, że jego rola w zadaniu reformowania Kościoła spełni cztery konieczne warunki. To od nich będzie zależeć, czy jakaś wskazana przez proroka reforma będzie miała szansę na realizację w Kościele. Ryzyko jest poważne. Niespełnienie któregoś z warunków może spowodować odejście i rozłam w Kościele.

Warunek pierwszy: „Prymat miłości i czynnika duszpasterskiego”¹⁸

Prorok, który z natury swojej będzie dążyć do reformowania, może rozwinąć swój charyzmat w wymiarze dużej osobistej niezależności i w jakimś abstrakcyjnym systemie w ramach Kościoła. Ale równie dobrze rozwój jego charyzmatu może rozwinąć się w sercu Kościoła, w jego konkretności i w kontekście potrzeb ludzi. Aby zachować swoją autentyczność, prorok „potrzebuje duszpasterstwa”¹⁹, to znaczy tego drugiego wymiaru zaangażowania. Tylko droga troski o konkret Kościoła będzie świadczyć o autentyczności jego charyzmatu. Prorok nie może posługiwać się tylko jakimś abstrakcyjnym ideałem Kościoła. Chodzi o potrzebę zrozumienia Kościoła od strony rzeczywistości, którą on tworzy. Congar zwraca uwagę na możliwość zaistnienia poważnej pułapki herezji. Za swoim ulubionym niemieckim teologiem Johannem Adamem Möhlerem (1796-1838) definiuje herezję jako „próbę wyjaśnienia chrześcijaństwa przez sam wysiłek intelektualny, bez troski o włączenie go w relację ze wspólnotowym życiem chrześcijańskim i ze wszystkim tym, co to życie w sobie zawiera”. Cytując Möhlera, wyjaśnia dalej: „Heretyk, zamiast ujmować chrześcijaństwo jako coś danego w Kościele, jako pewną istniejącą rzeczywistość, w którą należy się włączyć, pojmuje je jako przedmiot myśli, który próbuje skonstruować za pomocą rozumu. U heretyka na pierwszym miejscu jest krytyczna i konstruktywna procedura umysłu; u wierzącego na pierwszym miejscu jest poddanie się pewnej danej²⁰ życia w rzeczywistości chrześcijańskiej w łonie Kościoła, natomiast rozumowanie

¹⁷ Por. tamże, s. 256, 257-272, 273-312, 313-339, 340-357. [225, 227-240, 241-276, 277-300, 301-317].

¹⁸ Por. tamże, s. 257-272.

¹⁹ D. Barnerias, *Église et expérience de foi dans la modernité*, s. 75. „Pierwiastek prorocki potrzebuje pierwiastka duszpasterskiego”. Y. Congar, *Prawdziwa i fałszywa reforma w Kościele*, s. 258.

²⁰ Jak podkreśla Congar w swoistym, specyficznym dla siebie wyrażeniu, Kościół musi być „pewną daną: i to nie tylko daną intelektualną, ale daną realną”. Y. Congar, *Prawdziwa i fałszywa reforma w Kościele*, s. 259.

przychodzi dopiero potem i wówczas działa ono z wielką swobodą, ale w Kościele i zgodnie z jego duchem”²¹. Innymi słowy, prorok winien realizować swoją reformę zawsze w Kościele, zawsze w „harmonii z komunią katolicką”²². Reforma Kościoła podejmowana przez proroka nigdy nie może dokonywać się poza nim. Konieczne jest zachowanie komunii z Kościołem i niezbędna jest jego akceptacja, chociaż paradoksalnie prorok ma zarazem „nie akceptować go takim, jaki jest”. Chodzi tu o zasadę, że: „nie trzeba zmieniać Kościoła, natomiast trzeba zmian w Kościele. Nie trzeba tworzyć jakiegoś innego Kościoła, natomiast trzeba w pewnym stopniu stworzyć Kościół inny...”²³. Dlaczego prymat miłości i prymat wymiaru duszpasterskiego są potrzebne w życiu prawdziwego proroka? Congar odpowiada: „Troska apostolska i duszpasterska sama przez się angażuje w konkretny Kościół; uruchamia w procedurach i konstrukcjach umysłu bardzo skuteczne czynniki regulujące, które zabezpieczają przed iluzjami, skrajnościami i jednostronnością konstrukcji osobistych, zapobiegają temu, by umysł pozwolił się pochłoniąć przez jakiś jeden aspekt lub jeden przypadek, i wzmacniają realistyczne punkty widzenia, wspólne, lub przynajmniej mogące stać się takimi, i zrównoważone”²⁴.

Warunek drugi: „Trwać w komunii z całością”²⁵

Dzieło reformy wymaga trwania w komunii z całym Kościołem. Jakikolwiek rozwój reformy, nawet wzbudzający podziw, który byłby samotny w swoim charakterze, byłby zawsze czymś niebezpiecznym. Do natury Kościoła należy jego wymiar wspólnotowy. Dzieło Ducha Świętego, które inauguruje Kościół w momencie Pięćdziesiątnicy, zaczyna się od zgromadzenia Apostołów w jednym miejscu i w jedności ich serc. Congar podkreśla, że nikt sam nie może poznać ani wypowiedzieć całej prawdy: „Może on wyraźniej dostrzec jeden jej element, ale nie dostrzeże wszystkich implikacji i konsekwencji tego, co odkrył i zaczął głosić”. Sytuacja ta zmienia się jednak diametralnie, gdy działamy w komunii

²¹ Tamże, s. 258-259. Cytowane tutaj zdanie zostało przeze mnie poprawione. Zdanie w oryginale: «Chez l'hérétique, la démarche critique et constructive de l'esprit est première; chez le fidèle, la soumission au donné et la vie dans la réalité chrétienne au sein de l'Eglise est première et le raisonnement n'intervient qu'ensuite, il s'exerce alors avec une grande liberté, mais dans l'Eglise et selon son esprit». Y. Congar, *Vraie et fausse réforme dans l'Eglise*, s. 228.

²² Tamże, s. 259.

²³ Tamże, s. 260. Congar pokazuje tutaj różnicę wielkich reformatorów w Kościele, którzy pozostali wewnątrz jego struktury w przeciwieństwie do Marcina Lutra: św. Bernard, św. Franciszek z Asyżu, św. Mikołaj z Flue. Por. tamże, s. 261.

²⁴ Tamże, s. 263.

²⁵ Tamże, s. 272 n.

z całym Kościołem: „[...] to, czego my sami nie znamy, możemy poznać dzięki innym; kiedy pozostajemy w komunii z całym ciałem, korzystamy ze skorygowań i uzupełnień, z całej pełni, jaką nam ona daje, nie podejmując nawet w tym celu żadnego specjalnego wysiłku: po prostu mocą nacisku komunii”²⁶. Congar jeszcze raz podkreśla: „Kościół dopiero w całkowitej komunii może odnaleźć całkowitą prawdę o sobie; żadna partykularna forma czy formuła nie wyczerpie ani nie wyrazi adekwatnie tego, czym on żyje i co myśli”²⁷.

Wynika stąd postulat, że prawdziwa reforma i charyzmat proroka wymaga regulacji całego Kościoła, gdzie szczególną rolę pełni jego struktura hierarchiczna. „[...] Nawet najpiękniejsze doświadczenia religijne i najżywiej odczuwane prawdy mogą stać się herezjami, jeśli nie są kontrolowane przez żywą wiarę całej *Catholica*”²⁸. Chodzi o czujność nad rozwojem idei przez pryzmat całej różnorodności Kościoła. Herezje rodzą się „z dedukcji prowadzonych w jednym kierunku, wychodząc od zasady tradycji czy też wiedzy, zasady odizolowanej od całej reszty, zasady podniesionej do rangi prawdy absolutnej, zasady, z którą związane, drogą rozumowania, konkluzje nie do pogodzenia z ogólną harmonią religii i nauczania tradycyjnego”²⁹.

Warunek trzeci: „Cierpliwość: liczenie się z czasem dojrzewania”³⁰

Prorok z natury swojej jest niecierpliwy³¹. Powodem tego jest jego świadomość pilności spraw do rozwiązania. Jednakże jest to najczęstszy powód, dla którego prorok przestaje być autentyczny. Jak zauważa Congar: „Ze swoją sztywną i rozjątrzoną logiką skłania się on ku rozwiązaniom typu «wszystko albo nic», w których elementy żywotne zostają odrzucone wraz z innymi. Z byle powodu zobowiązuje Kościół, by uczynił zadość jego żądaniom, i to natychmiast, bo inaczej go opuści. Herezjarcha nie umie czekać, by idea dojrzała”³². W rezultacie: „nie tylko on sam rozmija się z przełomem, którego chciał dokonać, lecz również innym psuje możliwość zmiany, która mogła nastąpić”³³. Prorocza

²⁶ Tamże, s. 274.

²⁷ Tamże, s. 276.

²⁸ Tamże, s. 277.

²⁹ Tamże, s. 277-278.

³⁰ Tamże, s. 313-339.

³¹ Por. D. Barnerias, *Église et expérience de foi dans la modernité*, s. 76.

³² Y. Congar, *Prawdziwa i fałszywa reforma w Kościele*, s. 313-314.

³³ Tamże, s. 314.

wizja wymaga czasu i okazji, czasami nawet przypadku³⁴, aby wprowadzenie jej w życie otwierało nowe drogi, a nie kończyło się fiaskiem³⁵. Congar uwypukla kwestię decyzji. Aby nastąpił jakiś przełom w rozwoju Kościoła i jego reformie, potrzebny jest czas, który pokaże „co kryło się w niektórych faktach, czym miały stać się pewne możliwości, których tajemnicy, niekiedy bardzo niepokojącej, nie można było odgadnąć”³⁶. Przykładem jest zrezygnowanie Stolicy Apostolskiej z posiadłości doczesnych. W 1870 roku, kiedy utworzona monarchia konstytucyjna Italii zaanektowała państwo kościelne wraz z Rzymem³⁷, papież ogłosił się więźniem Watykanu. Gdy blisko sześćdziesiąt lat później, w 1929 roku, Kościół podpisał traktat z rządem Włoch na Lateranie, „przeżył ten fakt jako prawdziwe wyzwolenie”³⁸. „Wszelka reforma jest po trosze antycypacją królestwa eschatologicznego, jego sprawiedliwości i czystości”. Jak podkreśla dalej Congar: „reformator zawsze ma skłonność nie tylko do wyzwalania, ale i do ponaglenia rozwoju [...], jednakże ewangeliczna przypowieść uczy nas respektować terminy wzrostu i żniw”³⁹.

Nie jest to kwestia, którą tutaj, w tej analizie, chcemy podejmować, ale zaznaczmy, że Congar wyraźnie określa Marcina Lutra jako reformatora, któremu zabrakło cierpliwości. Co więcej, francuski teolog nie waha się porównać owej niecierpliwości Lutra z postawą reformatora i „proroka” narodowego socjalizmu Adolfa Hitlera⁴⁰. Congar uwypukla „pośpiech niecierpliwego reformatora”. Pokazuje w szczegółach ową wadę u Lutra, Melanchtona, usposobionego

³⁴ Congar podkreśla, że tak jak w rozwoju technicznym czasami „czysty przypadek otwierał nowe drogi”, zasada ta sprawdza się w „dziedzinie życia, gdzie decydującym czynnikiem są ludzkie obyczaje”. Por. tamże, s. 316.

³⁵ Por. tamże.

³⁶ Tamże.

³⁷ Resztki państwa pontyfikalnego zostały wcielone przez Królestwo Italii 9 października 1870 roku.

³⁸ Y. Congar, *Prawdziwa i fałszywa reforma w Kościele*, s. 316.

³⁹ Tamże, s. 317.

⁴⁰ Ciekawa krytyka Lutra i Hitlera u Congara może z pewnością być odniesiona do wielu innych sytuacji także mających miejsce dzisiaj, chociażby w Polsce w dziedzinie polityki czy podzielonych ideologicznie mediów: „Podobieństwo w tym, co dotyczy sposobu bycia przekonanych, głoszenia tez, krytykowania przeciwników, kpienia z nich, podważania ich autorytetu; w tym, co dotyczy swoistej dumy, która ma swą wielkość, pełnej pasji postawy wewnętrznej, bezlitosnej dla każdego, kto się przeciwstawi; w tym, co dotyczy pewnego zamilowania do wyczerpania danej kwestii do końca, rozstrzygnięcia jej w sposób radykalny i niezwłoczny; w tym, co dotyczy pewnego rodzaju gwałtownego buntu, posuwającego się aż do sarkazmu i cynizmu, przeciw wszystkiemu, co «dobrze myślące», zadowolone z półśrodków i niuansów, i co dla zachowania własnych interesów wzdraga się przed stawianiem sobie pytań i przyznaniem prawa do powstania ludziom aż nazbyt długo uciskanim”. Y. Congar, *Prawdziwa i fałszywa reforma w Kościele*, s. 318.

bardziej pokojowo, ale także u Zwingliego i Kalwina, którzy wykazali się podobną lekkomyślnością pośpiechu, znosząc na przykład ofertorium Mszy św. i wszystko, co przypominało akt ofiary, czy inne rzeczywistości kościelne⁴¹.

Także i tutaj skutecznym drogowskazem dla uniknięcia różnych pułapek reformizmu, fałszywego sprawowania charyzmatu proroka będzie wymiar duszpasterski, przemyślenie intelektualne, ale wprowadzone w życie Kościoła w kontekście odpowiedniego czasu. Congar konkluduje: „Duszpasterski punkt widzenia skłania ku adaptacjom umiarkowanym, które nie rewolucjonizują struktury”. Chodzi o adaptację *per modum actus* (przez decyzje), ale przede wszystkim przez *via facti*, przez pewien element życia, który obecny jest na peryferiach Kościoła, i pod warunkiem – równocześnie – respektu dla Kościoła i niewywracania jego struktury, która cały czas zachowuje swój charakter hierarchiczny⁴².

Warunek czwarty: „Prawdziwa odnowa przez powrót do zasady Tradycji, a nie wprowadzenie jakiegś «nowinki» drogą adaptacji mechanicznej”

Bardzo często Kościół zmuszony jest do zreformowania siebie poprzez czynnik zewnętrzny, jakiś głęboki szok, którego uderzenie przychodzi ze świata⁴³. Dla Kościoła – zobowiązanego do odnowy czy też adaptacji – istotne jest rozpoznanie: dokonanie właściwego wyboru pomiędzy dwoma drogami przyjęcia odpowiedzi na owe przynaglenie z zewnątrz. Tylko droga powrotu do zasady autentycznej Tradycji chrześcijaństwa jest właściwa. Prorok nie może dążyć do mechanicznego wprowadzenia jakiegoś nowego elementu, ale powinien rozpocząć od powrotu do źródeł, które są w Kościele: „To nie może być tak, że jakaś nowość zewnętrzna przenika do chrześcijaństwa i przedłuża się w nim, ale to chrześcijaństwo ma odnieść korzyść, znajdując swój wyraz albo swój wzrost w elemencie czy też formie uznanych za zdolne do tego”⁴⁴.

Aby reforma dokonała autentycznej odnowy Kościoła, jej idea musi wpływać od proroka zrodzonego duchowo w Kościele. Prorok wewnątrz Kościoła winien właściwie rozumieć Tradycję, w której ma ponownie zanurzyć Kościół. Congar wielokrotnie w różnych analizach konkretyzuje definicję tego wyrażenia. Notabene, definicja ta nawiązuje do wielkiej spuścizny studium tej kwestii, zostawionej przez św. Jana Henryka Newmana: „[...] słowo «tradycja» nie

⁴¹ Por. tamże, s. 320.

⁴² Por. tamże, s. 330-331.

⁴³ Por. D. Barnerias, *Église et expérience de foi dans la modernité*, s. 77.

⁴⁴ Y. Congar, *Prawdziwa i fałszywa reforma w Kościele*, s. 346 [306].

oznacza «rutyny» ani nawet «przeszłości». Oczywiście, tradycja ma w sobie pewien aspekt przeszłości; ona jest z jednej strony skarbcem tekstów i rzeczywistości z przeszłości Kościoła; ale też jest ona czymś o wiele większym. Ze swej istoty jest ona ciągłością rozwoju, poczynając od pierwotnego daru i integracją w jedność wszystkich form, które ten rozwój przybrał i aktualnie przedstawia. Ona jest obecnością zasady na wszystkich etapach swego rozwoju. Obejmuje więc ona źródła (*Pismo Święte*, fakt pierwotnego chrześcijaństwa), myśl Ojców, wyraz wiary i modlitwy całego Kościoła (liturgia), autentyczne poszukiwania Doktorów i mistrzów życia duchowego, rozwój religijności i nauki wiary i wreszcie myśl i ruch konkretnego Kościoła, Kościoła dzisiejszego, ustawicznie zajętego wiarą, wielbieniem, kontemplacją i apostołatem, regulowanymi przez jego Magisterium⁴⁵.

Właściwa postawa proroka wymaga wielkiej cierpliwości. De facto reforma w Kościele to nie zadanie dla jednego człowieka. Jak pisze dalej Congar: „[...] prawdziwy rozwój tradycji [...] przekracza możliwości pojedynczego człowieka czy nawet pojedynczego zespołu. Musi on być dziełem przynajmniej jednego pokolenia. Więcej nawet: dziełem całego ludu (to znaczy całego Kościoła, księży i wiernych), gdyż może on się dokonać, pod impulsem elementów profetycznych, tylko w komunii całego Kościoła”⁴⁶.

Konkluzja

Refleksja Yves’a Congara jest wciąż aktualna, pomimo że została sformułowana po raz pierwszy siedemdziesiąt lat temu. Aktualność wskazań francuskiego teologa wypływa przede wszystkim z kontekstu dwóch – tak dzisiaj istotnych – wyzwań dla Kościoła katolickiego.

Pierwszy czynnik, świadczący o aktualności refleksji Congara na temat autentyczności roli proroka w Kościele, jest zewnętrzny wobec Kościoła katolickiego. Chodzi o potężny wpływ ruchu ewangelikalnego na interpretacje charyzmatu proroka i jego roli w reformowaniu Kościoła. W problematyce określanej dzisiaj jako tzw. pentekostalizacja chrześcijaństwa, funkcja proroka może błędnie sugerować prawo nie tylko do rozeznawania duchowego w kwestiach potrzeby jakichś konkretnych reform w Kościele, ale nawet do zmiany samej natury Kościoła. W wielu zgromadzeniach modlitewnych, gdzie ma miejsce efektywne działanie fenomenu zwanego „Błogosławieństwem Ojca” lub „Trzecią falą” czy też „fenomenem Chwały”⁴⁷, sugeruje się przekonanie, że Bóg jest w trakcie

⁴⁵ Tamże, s. 342-343.

⁴⁶ Tamże, s. 353.

⁴⁷ Zob. Conférence des Evêques de France, *Les nouveaux courants charismatiques. Approches, discernement perspectives*, Bayard/Cerf/Fleurus-Mame, Paris 2010, s. 25.

powołania do życia swojej armii, a „liderzy ruchu rozeznają nowych proroków po całym świecie i nakładają na nich ręce, tworząc w ten sposób nową charyzmatyczną hierarchię”⁴⁸. Praktyka tzw. mesjanizmu północnoamerykańskiego, ponieważ ma wpływ również na wiele zgromadzeń modlitewnych Kościoła katolickiego, może rodzić rzeczywisty niepokój. Na kanwie amerykańskich tendencji odnowy charyzmatycznej widzimy niewłaściwe przekonanie, że Duch Święty nie potrzebuje już struktury Kościoła, gdyż działa odtąd jakby bezpośrednio na ludzi. Analizowane tutaj przemyślenia Yves’a Congara wyraźnie wskazują na infantylny obraz takiego przeświadczenia. W kontekście ciągłości Tradycji Kościoła widzimy bowiem, że autentyczna reforma wypływająca z rozeznania prawdziwie pełnionego charyzmatu prorocstwa nie może być tylko jakimś efektownym surfowaniem po falach Kościoła, tak jakby to, co było w jego wnętrzu nie było istotne. W rozumieniu charyzmatu proroka bez regulacji eklezjalnej widzimy pomieszanie teologiczne, wypływające z koncepcji eklezjologii protestanckiej, gdzie Kościół jest tylko jedną z form, która zmienia się z duchem czasu, jest więc nieistotna. Refleksja Congara jest tutaj szczególnie potrzebna, bowiem bardziej od spotkania z prawdziwym prorokiem i prawdziwą reformą w Kościele grozi nam dzisiaj spotkanie z jego fałszywą próbą imitacji.

Profetyczne dążenie do odnowy i reformy Kościoła, jaką podejmuje obecny papież Franciszek, jest drugą kwestią, która ściśle koreluje z analizowanymi tutaj przemyśleniami Yves’a Congara. Obecny pontyfikat dąży do ukierunkowania duszpasterstwa, widząc jego przyszłość w silnej dynamice decentralizacji w Kościele i w jego większej charyzmatyczności na rzecz bardziej skutecznej jego misji. Dotykamy tutaj problematyki właściwego zdefiniowania roli i postawy proroka w kontekście szeregu reform podejmowanych obecnie w Kościele. Obecnemu Papieżowi zależy na zmianie stylu pasterzowania biskupów i kapłanów, tak aby stali się bliżsi ludziom, szczególnie znajdującym się w potrzebie. Po opublikowaniu w listopadzie 2013 roku adhortacji *Evangelii Gaudium*, dokumentu-programu obecnego pontyfikatu, stało się oczywiste, że papieżowi Franciszkowi chodzi nie tylko o „niezbędną odnowę kościelną”, np. Kurii Rzymskiej, ale żeby była ona dokonana z perspektywy przede wszystkim peryferii Kościoła i praktyki życia Kościoła i wypełniła się w całym Kościele. Papież Franciszek wydaje się świadomie posługiwać tu pojęciem „marzenie”. We wspomnianej adhortacji pisze: „Marzę o wyborze misyjnym, zdolnym przemienić wszystko, zwyczaje, style, rozkład zajęć, język i wszystkie struktury kościelne” (EG nr 27). Pojęcie „marzenie” pojawia się wielokrotnie również w ostatnio wydanej encyklice *Fratelli tutti*; Papież mówi o swoim marzeniu „powszechnego braterstwa” (FT nr 5, 9, 26 etc.). Z całą pewnością słowo to, nacechowane wielką

⁴⁸ Zob. tamże, s. 43.

skromnością, wyraża proroczą wizję obecnego Papieża, wizję naszego Kościoła⁴⁹. W myśli teologicznej Yves'a Congara, którą tutaj analizowaliśmy, dostrzegamy pewne istotne podłoże tej papieskiej idei. Rzeczywiście, nie wszystkie reformy w Kościele dokonują się z absolutnym wyłączeniem hermeneutyki zerwania – jak to podkreśla obecny Papież⁵⁰, ale z drugiej strony każdy postulat reformy w Kościele ma wymiar marzenia, pewnej tylko wizji proroka, która wciąż będzie wyprzedzać realność rzeczy. Aby owo marzenie mogło się zrealizować, muszą być zachowane warunki, które słusznie podkreślił Yves Congar: umiłowania realności życia rzeczywistości Kościoła, czyli wymiaru duszpasterskiego Kościoła, trwanie w komunii z całością, czyli w świadomości, że Kościół tylko w pełnej komunii może odnaleźć całkowitą prawdę o sobie. Owo marzenie musi być. I musi być cierpliwe. Autentyczna reforma w Kościele pojawia się bowiem jako rezultat szeregu procesów, które same w sobie trwają często całymi latami. Musi w końcu owa reforma respektować odnowę rozumianą jako powrót do zasady Tradycji. Prawdziwa reforma nie jest tylko zwykłą adaptacją, wprowadzeniem jakiejś „nowinki” do Kościoła. Odnowa Kościoła musi być zawsze powrotem do źródeł, a te są zawsze w Kościele. Jakże trudne zadanie, przekuć w powolnej pracy taką wizję odnowy Kościoła w jej konkretną rzeczywistość. Z pewnością potrzebne są w tej autentycznej reformie wciąż nowe charyzmaty, na wzór zakonu benedyktyńskiego, które oprócz wizji dalekiego spojrzenia,

⁴⁹ Nie przypadkiem wydana kilka lat temu przez angielskiego katolickiego dziennikarza Austena Ivereigha biografia przedstawiająca papieża Franciszka nazywa go prorokiem i reformatorem: *Prorok. Biografia Franciszka, papieża radykalnego*, Bytom 2015.

⁵⁰ Papież Benedykt XVI powiedział do kapłanów diecezji Rzymu, 14 lutego 2013 roku: „Prawdziwy Sobór miał trudność, aby skonkretyzować swoje nauczanie, aby w pełni się zrealizować; Sobór wirtualny był silniejszy aniżeli Sobór rzeczywisty. Wydaje mi się, że pięćdziesiąt lat po Soborze widzimy, jak ów Sobór wirtualny się rozpadł, pogubił się, i jak ów prawdziwy Sobór pojawił się z całą swoją duchową mocą. Oto nasze zadanie, zwłaszcza począwszy od obecnego Roku Wiary: pracować, aby prawdziwy Sobór, z mocą Ducha Świętego, mógł się zrealizować i aby Kościół mógł zostać prawdziwie odnowiony”. (zob. *Documentation catholique*, n° 2058). Z opinią papieża Benedykta XVI zdaje się kontrastować wypowiedź papieża Franciszka. W homilii wygłoszonej 16 kwietnia 2013 roku podczas Mszy św. celebrowanej w kaplicy Domu św. Marty, papież Franciszek powiedział: „Po pięćdziesięciu latach, czy uczyniliśmy wszystko, co powiedział nam Duch Święty na Soborze, w sferze owej ciągłości wzrastania Kościoła, której wyrazem był Sobór? Nie. Podobnie jak w *Starym Testamencie*, celebруем rocznicę [owego Soboru] erygując pewnego rodzaju dla niego «pomnik», a przede wszystkim zamartwiamy się o to, «żeby nam on nie przeszkadzał. Nie życzymy sobie zmiany życia». Można dopatrywać się problemu jeszcze bardziej złożonego: niektóre głosy opowiadają się za potrzebą cofnięcia się przed Sobór. To się nazywa «[bycie] o twardym karku», to się nazywa chcieć «udomowić Ducha Świętego», a także byciem «nierozumnym, o sercach nieskorych do wierzenia». Cytaty za: G. Defois, *Ce Concile qui a tant à nous dire*, Paris 2015, s. 8-9.

będą również służyły pokornym działaniem, pracą odnowy wnoszoną na łono Kościoła każdego dnia, także w dni rutyny i szarości życia.

Słowa kluczowe: Yves Congar, papież Franciszek, pentekostalizacja chrześcijaństwa, nawrócenie duszpasterskie, reforma strukturalna Kościoła, Odnowa charyzmatyczna, *charis*.

Bibliografia:

1. Barnerias D., *Église et expérience de foi dans la modernité. L'approche de Marcel Legaut*, Paris 1996 [praca magisterska].
2. Bierzmowanie Ruchów, „Post Scriptum” 3/1998 (6).
3. Blachnicki F., *Chrystus i Duch Święty u początków Kościoła*, „Znak” (28) 1976, s. 155-172.
4. *Charis: natura i funkcje*, [w:] <https://www.odnowa.org/i/charis.html> [04.11.2020].
5. Chlondowski O. P., *Charyzmat prorocstwa – peryferyjny fenomen czy istotna forma aktualizacji Objawienia?*, „Teologia w Polsce” 4(2010), nr 2, s. 277-292.
6. Conférence des Evêques de France, *Les nouveaux courants charismatiques. Approches, discernement perspectives*, Paris 2010.
7. Congar Y., *Aktualność pneumatologii*. [w:] tenże, *Wezwani do życia*, tłum. A. Ziernicki, Kraków 1999, s. 79-96.
8. Congar Y., *Prawdziwa i fałszywa reforma w Kościele*, Kraków 2001.
9. Congar Y., *Vraie et fausse réforme dans l'Eglise*, Paris 1968².
10. Congar Y., *Wierzę w Ducha Świętego*, t. II: „Panem jest Duch i daje życie” (2 Kor 3, 17), tłum. L. Rutkowska, Warszawa 1995.
11. Defois G., *Ce Concile qui a tant à nous dire*, Paris 2015.
12. Dembowski B., *Wiatr wieje tam, gdzie chce. Z doświadczeń Odnowy w Duchu Świętym*, Kraków 1998.
13. Górnicki M., *Pentekostalizacja i problem heterodoksyjnych nurtów protestanckich*, „Duchowość w Polsce” 19-20 (2017-2018), s. 251-265.
14. Hébrard M., *Charyzmatycy. Zarys historii Odnowy w Duchu Świętym. Fakty, postacie, wydarzenia, wspólnoty*, Kraków 1994.
15. Ivereight A., *Prorok. Biografia Franciszka, papieża radykalnego*, Bytom 2015.
16. Jan Paweł II, *Przemówienie Ojca Świętego do przedstawicieli ruchów kościelnych dn. 30 maja. Wiele charyzmatów i ruchów, ale jedna misja*. „L'Osservatore Romano” (wyd. polskie) 19(8-9) 1998, s. 37-39.
17. Jankowski A., *Duch Święty w Nowym Testamencie. Zarys pneumatologii Nowego Testamentu* (wyd. III, Tyniec-Kraków 1998, wyd. I Kraków 1982).
18. Kobyliński A., *Etyczne aspekty współczesnej pentekostalizacji chrześcijaństwa*, „Studia Philosophiae Christianae” 50(2014)3, s. 93-130.
19. Komisja Teologiczna Katolickiej Odnowy Charyzmatycznej w Niemczech, *Znaki Boże? Spektakularne fizyczne objawy modlitwy o Ducha Świętego*, tekst źródłowy: *Zu auffalenden körperlichen Phänomenen im Zusammenhang mit geistlichen Vorgängen. Theologische Orientierung*, tłum. M. Olszewski.

20. Kudasiewicz J., *Odkrywanie Ducha Świętego*, Kielce 1998.
21. Laurentin R., *Nieznany Duch Święty*, Kraków 1998.
22. Marczewski M. (red.), *Duch, który jednoczy. Zarys pneumatologii*, Lublin 1998.
23. *List biskupów polskich do kapłanów na Wielki Czwartek 2018 r.*, [w:] <https://bit.ly/36cvETa> [02.01.2020].
24. Misiarczyk L., *Czy Kościołowi katolickiemu w Polsce rzeczywiście grozi pentekostalizacja?* [w:] <https://bit.ly/3k5jSPk> [04.12.2017].
25. Mühlén H., *Odnowa w Duchu Świętym. Wdrożenie w podstawowe doświadczenie chrześcijańskie*, Kraków 1997.
26. *Nowa Pięćdziesiątnica w Kościele w Polsce?*, „Warszawskie Studia Pastoralne”, numer specjalny, Warszawa 2018.
27. Nowiccy M. i M., *Upili się młodym winem. Początki Odnowy w Duchu Świętym w Polsce (1975-1979)*, Warszawa 2016².
28. *Powstanie międzynarodowa służba katolickiej odnowy charyzmatycznej*, [w:] <https://bit.ly/365MEue> [04.11.2020].
29. Siemieniewski A., *Pentekostalizacja chrześcijaństwa. Przewodnik teologiczno-pastoralny*, Wrocław 2020.
30. Sionek A., *Charyzmaty. Aktywna obecność Boga w Kościele*, Kraków 2017.
31. *Statuty Charis*, [w:] <https://charis.info.pl/sluzba-charis-statuty/> [04.11.2020].
32. Suenens L.-J., *Dokumenty z Malines. Przyjdź Duchu Święty. Podstawowe dokumenty dotyczące Odnowy w Duchu Świętym w Kościele Katolickim*, Kraków 1998.
33. Suenens L.-J., *Nowe zesłanie Ducha Świętego?* Poznań 1988.
34. Suenens L.-J., *The Charismatic Dimension of the Church*, [w:] *Council Speeches of Vatican II*, H. Küng, Y. Congar, D. O'Hanlon (red.), New Jersey 1964, s. 29-34.
35. Sullivan F. A., *Charyzmaty i Odnowa Charyzmatyczna. Studium biblijne i teologiczne*, Warszawa 1992.
36. Szałanda T., *Pentakostalizacja to nowa obecność Ducha Świętego w Kościele*, [w:] <https://charis.info.pl/tag/zwiedzeni/> [05.11.2020].
37. Whitehead Ch., *Pięćdziesiątnicą trzeba żyć*, Kraków 1993.
38. *Wizja dla współczesnej Katolickiej Odnowy Charyzmatycznej – Michelle Moran*, [w:] <https://bit.ly/34ZMh51> [04.11.2020].